

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ СТАНОВЛЕННЯ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ У СВІТОВОМУ І НАЦІОНАЛЬНОМУ КОНТЕКСТІ

У статті обґрунтовано й конкретизовано історико-методологічні засади, що дало змогу суттєво осмислити і визначити феномен та історичну генезу університетської педагогічної освіти. Головна мета наукового пошуку – реалізація системно-історичного підходу до дослідження університетської педагогічної освіти в Україні.

Ключові слова: університетська педагогічна освіта, системно-історичний підхід, етапи розвитку університетської педагогічної освіти.

В статье обоснованы и конкретизированы историко-методологические основы, которые представили возможность осмыслить сущность, определить феномен и исторический генезис университетского педагогического образования. Главная цель научного поиска – реализация системно-исторического подхода к исследованию университетского педагогического образования в Украине.

Ключевые слова: университетское педагогическое образование, системно-исторический подход, этапы развития университетского педагогического образования.

The historical and methodological grounds which give an opportunity to comprehend the essence, to define the phenomenon and historical genesis of university pedagogical education are grounded and concretized in the article. The main goal of scientific research is the realization of the systemic and historical approach to the investigation of pedagogical education at universities in Ukraine.

Key words: university teacher education, system-historical approach, the stages of development of university teacher education.

Науковий пошук шляхів становлення та розвитку університетської педагогічної освіти передбачає два головних напрями пошуку. *Перший*, традиційний, включає історичний опис виникнення і становлення окремих університетів у часовій послідовності, їх трансформування залежно від соціальних та економічних умов, аналіз специфіки функціонування порівняно з іншими спеціальними освітніми закладами. Проте орієнтація на системне вивчення соціокультурного явища, яким є університетська педагогічна освіта, зумовила вибір *іншого шляху* пошуку. Він передбачає не тільки осмислення історичного досвіду, але й створення концептуальних моделей університету з метою розв'язання існуючих проблем і досягнення нового рівня університетської педагогічної освіти. Такого роду пошук пов'язаний з філософією і методологією університетської освіти та спрямовується на визначення мети, ціннісних орієнтацій, функцій університету, одержання висновків, результатів, рекомендацій, що сприяли б цілеспрямованим змінам у стратегії освіти.

Для дослідження тенденцій розвитку університетської педагогічної освіти велике значення має *системно-порівняльний аналіз* професійно-педаго-

гічної підготовки вчителів в Україні і зарубіжних країнах. У 80-90-х рр. ХХ століття педагогічна освіта в розвинутих країнах світу була суттєво перебудована. В новій системі підготовки вчителів знайшли відображення характерні особливості розвитку та досягнень зарубіжної вищої педагогічної школи; національні риси, зумовлені культурними традиціями, рівнем економіки, науки і техніки. Реформи, що здійснюються в системі вищої освіти розвинутих країн, визначили нові *тенденції*. Насамперед вони стосуються зближення університетської фундаментальної освіти із спеціальним професійним навчанням. Центрами підготовки педагогічних кадрів в розвинутих країнах стали *університети*.

Для розвитку університетської педагогічної освіти характерні процеси *диверсифікації та інтеграції*. Процеси диверсифікації у структурі вищої школи сприяли створенню консорціумів або асоціацій, до яких входять нові типи вищих навчальних закладів (університети комплексної підготовки, університети спеціалізованого типу), а також організації нових структурних підрозділів (багатопрофільні факультети, департаменти, «центри відкриття», навчально-наукові об'єднання, комплексні відділення).

Тенденція до інтеграції простежується в переході від концепції «вищої освіти» до концепції *«після-середньої освіти»*, яка передбачає неперервну підготовку вчителів різного фаху, спеціалізацій і профілів. Система неперервної педагогічної підготовки, як правило, включає п'ять циклів: довузівський, перехідний (неповна вища освіта), базовий (вища освіта, здобуття ступеня бакалавра та диплома вчителя) і двох післядипломних форм освіти: здобуття ступеня магістра і ступеня доктора філософії (з педагогічних наук). Організаційна структура ступенів у зарубіжних університетах сприяє інтеграції різних рівнів системи освіти. Основною її позитивною якістю вважається можливість зміни галузей навчання і рівнів підготовки, що дає змогу ліквідувати недоліки в структурі неперервної освіти.

У зарубіжних університетах немає єдиних вимог до абітурієнтів. Проте можна виділити основні критерії, якими керуються там при «відкритому», «конкурсному», «вибірковому» відборі їх: успішність випускника школи, його особистісні якості, мотиви вибору професії, рівень довузівської професійної підготовки. Інтенсивна розробка і впровадження навчальних програм, що мають міждисциплінарний і проблемний характер, є прогресивною тенденцією в оновленні змісту університетської педагогічної освіти. На думку американських дослідників, *міждисциплінарні програми* «є кращим нововведенням» у її системі за останні роки (Mc. Henry D. E.).

Провідними умовами підвищення ефективності педагогічного процесу в університетах є *диференціація і індивідуалізація* змісту освіти, які відбиваються в модульній організації навчального процесу, використанні варіативних програм, вільному виборі дисциплін та об'єкта дослідження в межах програми. Впровадження *модульної* структури предметів у навчальні програми підготовки вчителів в університеті дали змогу комбінувати навчальний матеріал з різних галузей знань, наблизити фундаментальну, спеціальну та професійну підготовку до сучасних педагогічних вимог. В університетах застосовується *система залікових одиниць*, яка комісією Карнегі названа «ключем, що відчиняє шлях до мобільності» і «гарантією отримання вищої освіти».

Одним із основних напрямів розвитку університетської педагогічної освіти стає *інтеграція навчання з практичною діяльністю*. Ця тенденція знаходить своє відображення у збільшенні часу, що відводиться на педагогічну практику, впровадженні різних форм організації педагогічної діяльності під час навчання та післядипломного підвищення кваліфікації. Прогресивною тенденцією є реалізація відповідальності за професійно-педагогічну підготовку фахівців усіх підрозділів університету, а не лише школи чи педагогічних факультетів.

До системи університетської педагогічної освіти в зарубіжних країнах входить підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, особливою якою є створення нових форм і програм підготовки «ліцензованих» та «артикульованих» учителів, учителів-дослідників, експертів, фахівців у галузі організації та управління освітою.

Внаслідок проведених реорганізацій у 80-90-х рр. ХХ століття у розвинутих країнах вдалося наблизити розв'язання деяких важливих завдань університетської педагогічної освіти:

- визначити стандарти педагогічної освіти, склад і зміст навчальних програм та курсів, необхідних і достатніх для якісної підготовки педагогічних працівників;

- розширити профіль професійно-педагогічної підготовки за рахунок отримання не однієї, а двох-трьох спеціальностей, підвищити компетентність вчителів із спеціальних предметів і курсів, пов'язаних з дисциплінами, що викладаються;

- реалізувати підходи, спрямовані на вдосконалення науково-дослідницької підготовки вчителів у галузі теорії та практики навчання, філософії і методології освіти;

- створити систему стимулювання школярів і студентів, що пов'язують своє життя з учительською професією, а також фахівців у інших галузях знань, які прийняли рішення про перепідготовку і отримання сертифікату на право займатися педагогічною діяльністю.

Вивчення досвіду *становлення і розвитку університетів України*, їх діяльності в різних умовах (національного гноблення, революційних перебудов, адміністративно-командної системи управління, державної незалежності), особливостей етапів становлення, облік досягнень і помилок у ретроспективному огляді мають особливе значення для побудови цілісної системи університетської педагогічної освіти.

Підготовка фахівців, у тому числі педагогів, в окремі періоди історії вітчизняної університетської освіти набувала різних масштабів, форм, виявлялася в різноманітних типах і видах. Принципове значення для цього дослідження має той факт, що *класичні університети* України, незалежно від часу їх заснування, особливостей становлення, завжди здійснювали *підготовку викладачів різного фаху і профілю*. Сьогодні педагогічна освіта у вітчизняних класичних університетах розвивається як частина системи вищої педагогічної освіти з урахуванням історичних традицій, сучасних тенденцій, що мають місце у вітчизняній та зарубіжних освітніх системах.

Діяльність Львівського університету є важливою сторінкою в історії вітчизняної університетської педагогічної освіти. У XVIII-XIX ст. він стає першим науковим і освітнім центром на західноукраїнських землях. Тут починає формуватися українська науково-педагогічна школа, ведеться підготовка викладачів для вищих і середніх навчальних закладів, у друкарні видаються праці, які мають дидактичну спрямованість.

Відкриття Харківського, Київського і Новоросійського (Одеського) університетів пов'язане з формуванням у першій половині XIX ст. концепції державної освітньої політики. Починаючи з 1803 року, університетська система поступово закріплювала навчальну орієнтацію як провідну функцію, яка в значній мірі сприяла процесу девальвації класичної університетської ідеї. На відміну від зарубіжних моделей, наукові дослідження поступово все більше

зосереджувались у дослідницьких інститутах Академії наук. Ця тенденція вплинула на поступове перетворення університетів у *провідні освітні центри*, наукові дослідження в яких відійшли на другий план.

У період становлення вітчизняної університетської педагогічної освіти в першій половині XIX ст. педагогічна підготовка мала яскраво виражену практичну спрямованість. У другій половині XIX ст. на перший план виходить питання про необхідний обсяг теоретичних знань, якими повинен володіти педагог. Створені на початку XIX ст. при університетах педагогічні інститути *вперше* в історії університетської педагогічної освіти поставили питання про спеціальну підготовку вчителів як в умовах очної форми навчання, так і екстернатом. При університетах організуються курси для вчителів гімназій, проводяться перші вчительські з'їзди. Відкриття кафедр педагогіки сприяло розвитку педагогічної науки, теорії навчання і виховання.

На початку XX ст. проблема підготовки педагогічних кадрів набуває державного значення. Як основна її форма усталюється професійно-педагогічна підготовка вчителів в університеті. Еталоном викладача середньої школи стає випускник університету, який має високий рівень наукової підготовки, а професійну отримує в педагогічному навчальному закладі. Отже, університетська педагогічна освіта включала різні ланки: педагогічні інститути, факультети, курси. Одночасно виникають нові неурядові типи вищих освітніх закладів – *навчально-наукові комплекси*, які здійснюють підготовку і перепідготовку педагогічних кадрів, займаються розробкою наукових проблем та консультаційною діяльністю. У новій моделі закладені основи багаторівневої системи освіти: перший ступінь – фундаментальне університетське навчання, другий – професійна підготовка педагога.

Період після 1917 року має як позитивне, так і негативне значення в історії університетської педагогічної освіти в Україні. Вищі трирічні педагогічні курси, Академії педагогічних знань, «фізматини» і «гумобини», інститути народної освіти, інститути соціального виховання, професійної освіти, фізико-хіміко-математичні інститути були «експериментальними» формами університетської педагогічної освіти з 1920 до 1933 роки. Тринадцять років університетів в Україні не існувало. Природним кроком на суперечливому шляху розв'язання проблеми стало відновлення їх як центрів гуманітарної освіти, що мають свої особливості у підготовці педагогічних кадрів.

З середини 30-х рр. розпочався період уніфікації університетської освіти, що призвів до скасування статутів університетів, а водночас і знищення їх самобутності та самостійності, розробки і затвердження однотипних навчальних планів, програм. Це заперечувало ідеї про автономність університетів як наукових центрів. Неоднозначно оцінюється і процес виділення науково-дослідницьких кафедр у самостійні науково-дослідницькі інститути. Цим порушувався природний хід перетворення універ-

ситетів у науково-освітні та виробничі комплекси, як сталося в Західній Європі.

Останній етап розвитку університетської педагогічної освіти включає дві фази: її модернізацію в умовах союзного централізму (1970-1991 рр.) та оновлення в суверенній державі після 1991 року. У середині 70-х рр. було зроблено спробу вдосконалити процес формування висококваліфікованих фахівців-педагогів в умовах університетів. У ці роки в тій чи іншій формі почали протистояти одна одній дві тенденції. Перша була пов'язана з прагненням прилучити студентів до наукової діяльності, озброїти їх глибокими спеціальними знаннями і практичними вміннями, ігноруючи при цьому педагогічну підготовку. Друга вимагала значного підвищення рівня професійно-педагогічної підготовки в університеті, збільшення часу на педагогічні дисципліни і педагогічну практику. Наприкінці 80-х рр. став поширюватися диференційований підхід у підготовці випускників університетів до педагогічної, дослідницької і виробничої діяльності. Якісні перетворення, у першу чергу пов'язані з удосконаленням змісту і методів підготовки педагогів в університетах, тільки намітилися. Зміни в інтеграції навчально-виховної та наукової діяльності студентів, поліпшенні організації їх самостійної роботи, формуванні особистості фахівця не набули сили переломних тенденцій.

Сучасний етап у вітчизняній університетській освіті, який розпочався в 1991 році, пов'язаний з виробленням державної політики в галузі вищої освіти. Це виявляється, по-перше, в реорганізації великих педінститутів в університети; по-друге, в регіональній стратегії, розміщенні університетських центрів підготовки педагогів ближче до місць їх більшого використання; по-третє, приведенні контингентів студентів педагогічних факультетів та відділень університетів у відповідність з потребами системи середньої і середньої спеціальної освіти; по-четверте, в гнучкому реагуванні університетів на зміни соціального замовлення щодо підготовки педагогічних кадрів необхідних фахів: практичних психологів, соціальних педагогів, менеджерів освіти, педагогів-реабілітаторів, викладачів соціальних наук. Університети спільно з педагогічними інститутами займають провідне місце в розвитку та удосконаленні неперервної педагогічної освіти. Особливу роль у цьому відіграють університети (Волинський, Запорізький, Миколаївський, Прикарпатський, Таврійський, Херсонський), які мають педагогічну орієнтацію, тривалі традиції і досвід розв'язування завдань підготовки педагогів.

Для початку XXI століття характерна *тенденція*, пов'язана з підготовкою в університетах висококваліфікованої педагогічної інтелігенції. На шляху до досягнення цієї мети зроблено вже чимало: в державні документи та навчальні плани закладено ідеї гуманізації і гуманітаризації педагогічної університетської освіти, більше уваги приділяється культурологічним дисциплінам. Виховна робота буде утворюватися з використанням набутих світової культури, українських національних традицій. У на-

вчально-виховному процесі знаходять відображення фактори особистісно орієнтованого формування майбутнього педагога. Разом із цим перетворення, що здійснюються, не дозволяють розв'язати всі проблеми. Сучасні соціально-економічні умови не дають можливості вирішити головне завдання –

забезпечити навчальні заклади педагогічними кадрами. З іншого боку – проблемою є незабезпечення випускників університетів роботою за профілем. Рішення цих та багатьох інших проблем – справа майбутнього розвитку системи університетської педагогічної освіти.

Рецензенти: д.пед.н., професор Сисосва С. О.;
д.пед.н., професор Мещанінов О. П.

© Глузман О. В., 2011

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2011 р.